

Bokmeldingar

Plurala ortnamn. Föredrag från ett symposium i Uppsala 6–7 oktober 2016. Utgivna av Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXLVIII. ISSN 0065-0897. (115 sider, ill.)

Plurale stedsnavn, stedsnavn med flertallsendelse, er et tema som har opptatt navneforskere siden 1800-tallet og som har blitt livlig diskutert i de siste seksti år. Problemet er at mange stedsnavn har en endelsesmorfologi som ikke samsvarer med den appellative bruken i språkssystemet. Dette misforholdet, der navnesystemet går sine egne veier, kan påvises på flere plan: genustilordning, kasusbruk, bestemthetsmarkering – og altså også pluralmarkering.

Det finnes utallige eksempler på gamle og yngre stedsnavn der navnebæreren fysisk framtrer som ‘ett eksemplar av det hovedordet uttrykker’, men som likevel har flertallsendelse. Årsakene har vist seg vanskelig å få klarhet i. Et tilleggsproblem er genustilordningen, ved at nøytrumsord får overgang til feminin eller maskulin flertalls-bøyningsendelse når de opptrer som hovedord i navn. Virkningen er at stedsnavnene får en mer ensartet og tydeligere flertallsmarkering enn de tilsvarende appellativene i språkssystemet.

I denne boka behandles temaet ‘plurale stedsnavn’ i syv vitenskapelige artikler: fire fra Sverige, ett fra Danmark, ett fra Norge og ett fra Island, og slik at plurale stedsnavn fra hele det nordiske området blir belyst.

Etter et kort forord av utgiverne Staffan Nyström og Mats Wahlberg følger artiklene som åpner med «Plurala ortnamn. En forskningsöversikt» av Svante Strandberg. Dette bidraget er viktig, fordi det på en meget grundig måte gjør greie for forskningen på feltet, fra slutten av 1800-tallet og fram til i dag. En helt spesiell plass i denne forskningshistorien har avhandlingen *Plural form i äldre ortnamsskick* som Lars Hellberg gav ut i

1960. Når emnet plurale stedsnavn behandles, kan en gjerne tale om tida før Lars Hellberg, Lars Hellberg 1960, og tida etter Lars Hellberg.

Disposisjonen i Strandbergs oversiktsartikkel er ordnet etter noen sentrale problemstillinger fra forskingshistorien, der de viktigste er disse:

Hva er grunnen til at plurale bebyggelsesnavn med nøytralt grunnord framtrer med feminine kasusformer?

Hva ligger til grunn for plural form og feminint genus i gamle teignavn (ägonamn)?

Hva kan forholdsvis unge plurale navn si om oppkomsten av eldre plurale navn?

Hvor gamle er de eldste plurale stedsnavnene?

Av gode grunner har Strandberg gitt de to første punktene mest plass. Blant hovedordene til bebyggelsesnavnene har særlig «-staðir» fått mye oppmerksomhet; staðir-navnene opptrer konsekvent med flertallsform, også i de tilfeller der navneformen ikke kan sikte til mer enn ett bosted.

Forskningen på plurale stedsnavn har vært preget av en rekke usikre påstander debattert fra ulike posisjoner, og ofte uten at det er mulig for leseren å få øye på noe tydelig utviklet metodologisk fundament. Derfor kan vitenskapelige tekster på dette feltet ikke sjelden føles vanskelige å få helt taket på. Det virker som om aktørene i debatten har vist heller lite interesse for å diskutere overordna metodologiske prinsipper. Det er nå så sin sak.

Om en skulle prøve seg på litt metodologisk refleksjon, er det ikke til å komme forbi at motsetningen singular/plural er en primitiv morfologisk opposisjon med grammatiske forutsetninger, slik at et lingvistisk utgangspunkt under enhver omstendighet må være grunnleggende. Det er derfor med rette at Svante Strandberg framhever de lingvistisk orienterte forskerne som viktige, der han spesielt siterer Ivar Lundahl (1936):

Ett uppmärksammat försök att sakligt förklara flertalsform hos plurala ortnamn har gjorts av Lundahl. [...] Hans tankegång kan beskrivas med ordet *mångformighet*. Pluralis kan ha använts om ”terränger med oenhetlig karaktär, vilka än kunna uppfattas som en enhet och än som mångfald” (s. 12).

Det er en idé som forskerne i dag gir stor tilslutning til.

Fyldigst omtale i Strandbergs 25 sider store oversiktsartikkel har ikke uventet Lars Hellbergs avhandling *Plural form i äldre nordiskt ortnamns-skick*, den til nå mest omfattende spesialstudien. Noe som karakteriserer denne avhandlingen, er en sterk vektlegging på eldre bosetningshistorie, der forklaringene på flertallsformene i stor grad blir kulturhistorisk begrunnet. Hellberg har tenkt seg at den stadige nydyrkingen og utvidelsene av dyrkingsarealer er noe som bidrar til mer bruk av bostedsnavn med flertallsformer. Men dette er en teori som en rekke andre forskere mener er uakseptabel, blant andre Bo Gräslund, som lenger ute i boka begrunner dette nærmere.

Det neste bidraget som følger, er «Danske stednavnes numerus» av Bent Jørgensen. I fordelingen mellom singulare og plurale stedsnavn gjenfinner vi et ganske likt hovedmønster innenfor det nordiske området. I Danmark, som i de øvrige nordiske land, har atskillige gamle bebyggelsesnavn og naturnavn pluralisform der dette ikke uten videre er forventet. Bostedsnavn med dativ pluralisform er ikke uvanlig, og det eldste overleverte danske stedsnavn er faktisk et sådant, Salløv, som på en runestein fra 700–800 har formen «salhauku[m]». Jørgensen gir også andre eksempler på dativ pluralis, men medgir at et dansk navnemateriale er vanskelig å bestemme morfologisk, på grunn av at språket tidlig gjennomgikk vokalreduksjon i trykklette stavelser, slik at det som holdt numerus-distinksjonen oppe, ble visket ut i dansk.

Fra Danmark tar vi steget over til Norge og artikkelen «*Ombo, Gilja, Fidjane og Bergene*. Fleirtal i stadnamn sett ut frå sørvestnorsk materiale» av Inge Særheim. Her viser Særheim gjennom et rikt utvalg av eksempler hvordan pluralisformer arter seg i stedsnavn, i en tekst illustrert med en rekke flotte landskapsfotografier i farger. Å bruke Sørvestlandet for en slik undersøkelse er et godt valg. Der har dialektene gjennomgått relativt lite vokalreduksjon, slik at mye av et gammelt morfologisk mønster er beholdt. Særheim skriver i begynnelsen (s. 47): «Plural form er ofte nytta i stadnamn som tilsynelatande refererer til einskildfenomen». Slik flertalls morfologi forekommer i alle tre genuskategorier, og en finner det i svært gamle og nyere naturnavn, teignavn og gardsnavn, så som *Eida* < **Eiðar* og *Gilja* < **Giljar*. Plurale naturnavn som *Sandane*, *Melene* og *Bergene* trenger ikke å referere til flere eksemplarer av arten, men det kan dreie seg om én lokalitet som er stor i utstrekning og kanskje til noe

mangeforma område (s. 56). Observasjonene synes å kunne passe til en teori framsatt av Harald Bjorvand i 1994, og som Særheim og flere andre bidragsyterne siterer. Teorien går ut på at en slik bruk av pluralis kan gå tilbake på en kollektivform i indoeuropeisk. En viktig observasjon er det at en slik bruk av pluralis kan spores i en mengde utvilsomt svært gamle navn.

I artikkelen behandler Særheim også bruk av feminin eller maskulin pluralisform til appellativ i nøytrum, og viser at navn som *Eida*, *Gilja*, *Risa* og *Holta* må gå tilbake på en eldre *ar*-endelse, men der den gammelnorske formen ellers har null-endelse. Også i natur- og teignavn avviker bestemt pluralis fra den vanlige appellativbøyinga slik at det er samsvar med hankjønn eller hunkjønn. Blant eksemplene *Bergene* /'berjene/ og *Skodene* /'skå:dene/, der den appellative bøyingen er /'berjá/ og /'skådå/. Ulike forklaringer på dette fenomenet har vært foreslått. Forfatteren holder mest på en teori om analogiske overføringer som gjør at pluralisformen blir mer tydelig markert. I Særheims artikkel er temaet plurale stedsnavn bredt belyst, der resultatene som framkommer burde ha stor overføringsverdi til det nordiske språkområdet mer generelt.

Svavar Sigmundsson følger opp den samme tematikken i «Plurala ortnamn på Island. Namngivning och morfologi». Forfatteren tar for seg noen vanlige hovedledd i bostedsnavn som er kjent siden landnåmstida eller middelalderen. Oversikten viser at staðir-navnene er spesielle, ved at disse uten unntak har pluralisform. Av de mest frekvente leddene ellers fordeler navnene seg i de to morfologiske typene. Blant ledd som *vellir*, *heimar* og *botnar* er den plurale formen mer frekvent enn den singulare. Forfatteren viser eksempler på overganger fra feminin til maskulin bøyning, og også fra nøytrum til femininum eller maskulinum. Noe som derimot ikke kan påvises, er overgang til nøytrum. Forfatteren antar at denne restriksjonen har å gjøre med frekvensforhold, det at nøytrumsmorfologien er mindre frekvent i navnetilfang enn alternativene. Svavar Sigmundsson foretrekker altså en annen årsaksforklaring enn Særheim, selv om disse to mulighetene ikke trenger å utelukke hverandre.

Lennart Elmevik behandler de svenske navneelementene *al*, *tuna*, *sal* og *stad*. Forfatteren bruker mest plass på de tre første, mens delen om *stad* (< *staðir*) er mer for en notis å regne. Elmeviks artikkel har vekt på etymologiske problemer, der de tre førstnevnte ordene antas å ha vært semantisk uttrykk for en eller annen slags sentral bebyggelse, et sted folk

i ei bygd samles for ulike aktiviteter. Vekslingen mellom singular og plural form drøftes også. Et funn i Elmeviks granskning er at noen navn viser singularform i de eldste skriftlige beleggene, mens pluralform viser seg seinere.

«Myten om ägonamn» har Bo Gräslund valgt som sin tittel. Den myten han sikter til, er Lars Hellbergs teori som går ut på at oppdyrka stykker fra en opphavsgård er blitt tillagt en ny bosetning, og at den pluraliteten som fantes av teiger har gitt plurale stedsnavn som så har gått over til å bli bebyggelsesnavn. Bo Gräslund mener dette er en helt urimelig teori av flere grunner. Teorien forutsetter at nye bosetninger har skjedd på grunnlag av gammel oppdyrking, og det forutsetter et visst overskudd på dyrkbar jord som den arkeologiske kunnskapen vi i dag har ikke gir grunnlag for. Dessuten finnes det plurale bebyggelsesnavn av typen *Tuna*, *Husa* og *Sala* der ordinnholdet i seg selv utelukker en slik opprinnelse. Og i tillegg forekommer plurale bebyggelsesnavn på steder der eldre fast bosetning eller dyrking ikke er sannsynlig. Gräslund skriver om Hellbergs teori at den «framstår som en ren skrivbordsprodukt byggd på en hel kedja av själv motsägande och osäkra antaganden, som inte bara saknar stöd i källmaterialet utan också motsägs av det.» (s. 88)

Per Vikstrands «Plurala ortnamn i namntypologiskt och landskapshistoriskt perspektiv» er syvende og siste artikkel samlingen. Den åpner med å hevde at det er få stedsnavnforskere som har fått så hard kritikk for sine teorier som Lars Hellberg, og han viser til Assar Janzén og Carl Ivar Ståhle som særlig kritiske. Selv om Vikstrand ikke vil forvare Hellbergs teori om at plurale bebyggelsesnavn har opphav i plurale teignavn (ägonamn), mener han at kritikken mot Hellberg har vært overdreven, og at likheten mellom plurale teignavn og bebyggelsesnavn er en innsikt som bør tas vare på. Vikstrand anser teignavnenes pluralitet for å ligge i teigenes beskaffenhet: en omfattende parsellering der mange plurale navn har gått over til å bli bebyggelsesnavn. Vikstrand er klar over at dette ikke kan gjelde plurale bebyggelsesnavn som *Tuna* og *Husa*, der andre forhold må forklare endelsen, og han tenker seg her det som er betegnet som mangformighetsplural. Også denne gangen har Vikstrand forsynt artikkelen sin med fine og instruktive illustrasjoner, blant annet flere interessante kartutsnitt over innmarksområder fra 1700-tallet, der vi får et lite glimt inn i en navnerikdom på mikronivået som en gang fantes.

Vi får ingen oppsummering av resultatene fra symposiet. Men med Svante Strandbergs viktige oversiktsartikkel og de andre bidragene som grunnlag må vi kunne si at oppmerksomheten på de mer lingvistiske utgangspunktene er blitt større i tida etter Hellberg 1960, selv om de kulturhistoriske argumentene fremdeles gjør seg sterkt gjeldende i diskusjonene. Vi kan konstatere at Ivar Lundahls lingvistisk orienterte arbeider fra 1937–40 og Harald Bjorvands avhandling fra 1994 hører til de mest siterte og samtidig minst kritiserte i denne artikkelsamlingen, og det burde tale for seg.

For å kunne forstå opposisjonen mellom entallsendelser og flertallsendelser i stedsnavn, må alle typer stedsnavn dras inn i diskusjonen – som vist av flere bidragsytere, ikke minst Inge Særheim. Det som problemet handler om, er og blir et lingvistisk fenomen, en primitiv morfologisk opposisjon med røtter langt bak i språkhistorien. Forståelsen av slike opposisjoner kan ikke baseres på kulturhistoriske innsikter. Det vil si, kulturhistoriske vinklinger og avgrensninger kan man gjerne foreta, men først etter at et metodologisk fundament er kommet på plass, og denne metodologien må få sin næring fra en mer generell problemstilling av lingvistisk art: Hva kjennetegner stedsnavn med pluralis-endelse?

Hvis jeg skulle gi en sammenfatning ut fra det som framkommer i denne artikkelsamlingen, er denne helt i samsvar med erfaringene ellers: Navnebærere som representerer ett enkelt eksemplar, får singular endelse. Navnebærere som ikke representerer ett enkelt eksemplar, får i mange tilfeller en morfologisk endelse som i samsvar med god gammel grammatikktradisjon kalles «pluralis» – eller vi kunne kalle det pluralitet. En mer dekkende betegnelse hadde etter min mening vært å kalle det *kompleksitet*. Pluralitet er én form for kompleksitet, men ikke den eneste. Den funksjonen dette kompleksitetsmorfemet (jeg velger å kalle det det her) har i navnesystemet, kan deles inn i to hovedtyper:

Flere eksemplarer av arten

Ett komplekst eksemplar av arten

For det første brukes kompleksitetsmorfemet for å markere *flertall*, dvs. mer enn ett eksemplar av det hovedordet gir uttrykk for. For det andre brukes det for å markere *ett komplekst eksemplar*. Det vil si et stort, langstrakt, uoversiktlig eller mangeformig eksemplar – som vist gjennom en

mengde gode eksempler i flere av artiklene. Om navnebærerens denotasjon er en naturlokalitet eller kulturlokalitet, er i denne sammenheng uten betydning. Kompleksitet uttrykkes uansett ved kompleksitetsendelsen; enkelhet uttrykkes ved singularitetsendelsen.

Vidar Haslum